

ПРАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НОРМОТВОРЕННЯ

УДК 347.91/.95-043.86

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.4.1>

ОСНОВНІ ІДЕЇ ДО ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ РОЗВИТКУ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Погрібний Сергій Олексійович,

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
суддя Великої Палати Верховного Суду,
головний науковий співробітник
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України

«Якби люди ніколи не мали розбіжностей щодо мети життя, то годі було б собі уявити ті дослідження, що їх провадять ... [науковці]. Адже ці дослідження виростають і поширюються саме на ґрунті незгоди».

Ісає Берлін ¹

У статті окреслено проблеми процесуального законодавства України на нинішньому етапі розвитку правової держави та запропоновано шляхи їх вирішення. Зокрема, піддано аналізу такі проблеми, як використання радянської правової доктрини, надмірна диференціації процесуального законодавства за видами судочинства, надмірне за обсягом і продубльоване правове регулювання, розпорошеність норм процесуального характеру по різних нормативно-правових актах, зниження рівня законодавчої техніки.

Звернуто увагу, що законотворець під час здійснення ним правотворчої діяльності насамперед повинен прагнути, щоб кожен новий нормативно-правовий акт з погляду законодавчої техніки був, по-перше, якісним, по-друге, не створював суперечностей усередині правової системи. На цьому етапі розвитку процесуального законодавства не потрібно ставити надмету – повне об'єднання всіх процесуальних норм в одному Кодексі, оскільки нині досить визначити пріоритетним саме забезпечення стабільності й фундаментальності викладених у ЦПК України норм.

В оцінці нинішнього стану чинного процесуального законодавства, визначено такі основні його недоліки, як мінливість; непрогнозованість – брак єдиної загальної концепції розвитку національного законодавства; стан «перевиробництва» права: нормативних актів багато, але вони не позбавлені суперечностей і прогалин; неоднаково повне врегулювання правовими нормами різних суспільних відносин.

Умовою розвитку українського процесуального законодавства автором запропоновано запровадити децентралізацію джерел процесуального права, яка є логічною, послідовною та відповідає меті її здійснення згідно з європейськими традиціями і стандартами. Надалі такі тенденції мають посилюватися в міру зростання рівня незалежності судової влади. Отже, для того щоб суд став дійсно самостійним і незалежним, потрібно відкрити шляхи до створення певних «м'яких» норм суддівською професійною спільнотою та органами суддівського самоврядування.

Також наголошено на тому, що вирішення всіх наведених у цій статті проблем не має порушити засадничого принципу незалежності судової влади, зашкодити суду в справедливому вирішенні спору.

Ключові слова: недоліки процесуального законодавства, демократична правова держава, децентралізація, диференціація, концепція, мета законодавця, перспективи розвитку цивільного процесуального законодавства, право, правосуддя, прецедент, проблематика, провідна роль ЦПК України.

¹ Берлін Ісає. Чотири есе про свободу / Переклад з англійської О. Коваленка. Київ : Основи, 1994. С. 177.

Pohribnyi Serhiy. Key ideas for formulating the concept of development of civil procedural legislation in Ukraine

This article outlines the problems of procedural law in Ukraine at the current stage of development of the rule of law and proposes ways to solve them. In particular, it analyzes such existing problems as the use of Soviet legal doctrine, excessive differentiation of procedural law by type of proceedings, excessive and duplicative legal regulation, the dispersion of procedural norms across various normative legal acts, and a decline in the level of legislative technique.

Attention is drawn to the fact that, when carrying out law-making activities, legislators should first and foremost strive to ensure that each new normative legal act is, from the point of view of legislative technique, firstly, of high quality and, secondly, does not create contradictions within the legal system. At this stage of development of procedural legislation, it is not necessary to set the goal of completely combining all procedural rules into a single Code, since it is currently sufficient to prioritize ensuring the stability and fundamental nature of the rules set forth in the Code of Civil Procedure of Ukraine.

It is also emphasized that the resolution of all the issues raised in this article should not violate the fundamental principle of judicial independence or interfere with the court's ability to resolve disputes fairly.

Key words: *flaws in procedural legislation, democratic rule of law state, decentralization, differentiation, concept, legislator's goal, prospects for the development of civil procedural legislation, law, justice, precedent, issues, leading role of the Code of Civil Procedure of Ukraine.*

Вступ. Формат цієї наукової праці – визначення основних ідей до формування концепції розвитку національного права – відкриває широкі можливості для виконання науковцем прогностичної функції. Дослідник певною мірою вдається до здійснення прогнозів на майбутнє, а саме дослідження, не маючи суто прикладного утилітарного характеру, може стати початком нових теоретичних розвідок. Відповідно мета дослідження – на підставі наукових методів пізнання спрогнозувати цілісну картину розвитку певного комплексу правових норм у найближчому майбутньому, передбачити ймовірний стан суспільних відносин у прогнозований проміжок часу, відтворити власне бачення змісту національного законодавства у сфері регулювання цивільних процесуальних відносин, яке б відповідало потребам українського суспільства й української держави.

Досліджень сучасного стану правового комплексу норм, які традиційно називаємо цивільним процесуальним законодавством, не бракує; наукові статті, дисертації, монографії тощо містять пропозиції щодо вдосконалення законодавства, вказують на його певні недоліки, суперечності й прогалини. А втім, ідеальної для суспільства та держави конструкції щодо стану суспільних відносин, врегульованої такими законодавчими приписами, не запропоновано. Тож метою статті є візія

щодо побудови бажаної до втілення ідеальної моделі – стану врегульованості кластера суспільних відносин, пов'язаних з діяльністю приватних осіб і спеціальних органів держави, що виникають під час та для розв'язання різноманітних правових суперечок, насамперед пов'язаних із приватним життям людини в суспільстві та державі. Здійснення цієї розвідки неможливе без визначення таких понять, як концепція, розвиток, право тощо.

Однак власні пропозиції щодо побудови бажаної до втілення ідеальної моделі суспільних відносин мають досить умоглядний характер, їх не потрібно сприймати як такі, що мають бути невідкладно реалізовані. Це ідеї *de lege ferenda* – бажаного права, реалізація яких потрібна для модернізації країни загалом та для національної правової системи відповідно до потреб української нації та розбудови самостійної соборної української держави.

Постановка проблеми й формулювання завдання. Насамперед потрібно з'ясувати, що таке концепція та розвиток загалом. Концепція (лат. *conceptio* – розуміння) – це система поглядів, те або інше розуміння явищ і процесів; єдиний, визначальний задум. Розвиток означає щось чітко орієнтоване і спрямоване зазвичай на поліпшення якості життя суспільства.

Підходи до визначення поняття «концепція» в сучасній науці загалом є близькими за своїм змістом, а термін «концеп-

ція» розуміють як сукупність поглядів, що відображає певне цілісне бачення сутності якогось предмета чи явища та ставлення до нього; сукупність принципів, які визначають напрям розвитку та способи виконання поставлених завдань у межах того чи іншого виду діяльності; основна думка, провідна ідея тощо.

У філософії під концепцією розуміють сукупність положень, що виникає на основі концепту та покликана його підкріпити, довести, обґрунтувати; інколи концепцією вважають спосіб тлумачення, ідею, задум, вчення, що ґрунтується на сукупності концептів. Концепція також може означати стисле вираження ядра певної теорії або сукупності поглядів. Концепт – це схоплене, надане разом зі сприйняттям; інтелектуальне утворення, яке надає сприйняттю значення та сенсу, що виходить далеко за його чуттєво фіксовані межі, набуваючи певного предметного або смислового визначення².

У юридичній літературі поняття «концепція» вживають для позначення або системи поглядів на те чи інше розуміння явищ, процесів, або єдиного, визначального замислу, провідної думки будь-чого, створеного суб'єктом³.

На думку науковців, поняття «концепція», яке застосовують до явищ або процесів юридичної реальності, потрібно розуміти як єдиний задум, систему уявлень, які є відображенням певного масиву знань для вирішення проблематики, на основі якого формується обґрунтування вибору конкретного шляху вирішення проблеми⁴.

² Петрушенко В. Тлумачний словник основних філософських термінів. Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2009. С. 88.

³ Юридична енциклопедія: В 6 т. / голова ред.кол. Ю. С. Шемшученко. Київ : Укр. енцикл., 2001. Т. 3. С. 339–340.

⁴ Сачко А. Р. Місце та значення актів-концепцій в механізмі правотворчості. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2024/1/16.pdf> // «Концепція» різко відрізняється від категорії «теорія» своєю незавершеністю та недобудованістю, оскільки перша покликана віднайти комплекс інструментів впливу на суспільні відносини та їх закономірності, тоді як «теорія» вже має в собі всі відповіді на питання інструментального впливу. На думку автора, концептуальний акт – це фундаментальний документ, який має містити керівні принципи, які визначатимуть напрям формування нормативного матеріалу для належного врегулювання суспільних відносин у певній сфері, який визначатиме доцільність та актуальність саме цього правового масиву, цього якісно-нового змісту правовідносин.

У чинному законодавстві, зокрема в частині 4 статті 22 Закону України «Про правотворчу діяльність», наукову концепцію розвитку законодавства України визначено як документ юридичного прогнозування рекомендаційного характеру, у якому на теоретико-емпіричній основі здійснюється системне прогнозування розвитку законодавства України, його окремих сфер, галузей та напрямів. Розроблення цієї наукової концепції здійснюється раз на п'ять років⁵. Концепція проєкту нормативно-правового акта повинна містити обраний підхід до регулювання суспільних відносин, мету і завдання правового регулювання, обґрунтування необхідності ухвалення нормативно-правового акта, описує нові права й обов'язки учасників суспільних відносин (зміну прав і обов'язків учасників суспільних відносин), а також, як зазначено в статті 27 згаданого Закону, прогнозовані соціально-економічні та інші наслідки його реалізації.

Тож що вважати концепцією розвитку права? Щоб відповісти на це питання, потрібно визначити мету законодавця. Законодавство для держави як самостійної інституції є лише інструментом досягнення певної політичної, економічної або іншої соціально значущої мети.

Звернімося до категорії механізму правового регулювання відносин – системи правових засобів, способів, форм, за допомогою яких здійснюється результативне врегулювання суспільних відносин, задовольняються інтереси суб'єктів права, встановлюється і забезпечується правопорядок.

Побудова концепції розвитку законодавства неможлива без розуміння самого поняття права, а також способу оцінки його розвитку. Суто інструментальне розуміння «розвитку права» приведе до зосередження зусиль на пошуку найбільш досконалого механізму регулювання певних відносин, а тому й до найдосконалішої моделі законотворчої діяльності. Завдяки цьому буде сформульовано найбільш абстрактне та прийнятне правило поведінки, розраховане на багаторазове

⁵ Про правотворчу діяльність : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>

зове застосування, зрозуміле за змістом і позбавлене неоднозначності його тлумачення тощо.

Проте навіть конструювання за допомогою механізму правового регулювання будь-яких суспільних відносин розпочинається з формування візії ідеального стану тих суспільних відносин, на врегулювання яких буде спрямовано такий механізм правового регулювання. Тож інструментальний підхід до розвитку права вочевидь є однобічним, бо навіть його розширене тлумачення не дасть змогу сконструювати бажаний ідеальний стан регульованих суспільних відносин.

Право – це система, що має деякі ознаки саморегулювання; мета правотворця з боку держави полягає в тому, щоб вплинути на неї.

На думку лауреата Нобелівської премії Фридриха фон Гаєка, на відміну від права, яке не є «винаходом» людини, законодавство – відносно пізній його винахід. Завдяки йому люди отримали надзвичайно потужну зброю, потрібну для досягнення певних благих цілей, хоча поки що не навчилися керувати ним так, щоб воно не перетворювалося в джерело більшого зла. Воно відкрило перед людиною абсолютно нові можливості й дало їй нове відчуття панування над долею. А втім, питання про те, хто повинен володіти цією владою, на жаль, затулило набагато фундаментальніше питання: як далеко ця влада має простягатися? Ця влада буде становити загрозу, допоки ми будемо вірити в те, що вона загрожує бідой, лише потрапляючи в руки поганих людей ⁶.

Створення законів, що видалися невдалими з погляду правозастосування, показує, що просто скласти та схвалити закон – не завжди достатньо для того, щоб вирішально вплинути на наявні суспільні відносини: або створювана ідеальна модель таких відносин виявиться нежиттєздатною, або сконструйоване правило поведінки не врахувало стану та особливостей об'єкта свого регуляторного впливу, а отже, абстрактне правило не

впливатиме на такі суспільні відносини, а норма буде «мертвою».

Законодавець, який намагається підтримати дійсний стихійний порядок, не може надавати юридичної сили будь-якому правилу, що йому подобається, якщо він бажає досягти своєї цілі. Його влада не є необмеженою, тому що базується на тому факті, що деякі правила, які він забезпечує правовою санкцією, громадяни вважають правильними, та, схвалюючи такі правила, він неминуче обмежує свою можливість забезпечувати правовою санкцією інші правила ⁷.

Для тих, хто опановував право відповідно до соціалістичної правової традиції, за якою влада законодавця щодо створення нових приписів та обов'язків для осіб була необмеженою, а право зводилося суто до законодавства, буде досить важко погодитися з тим, що суддя потребуватиме теорії, яка пояснює функцію закону, тому що зміст закону йому доведеться знаходити. Наведене не можна зводити до того, що суддя створює нове право, спираючись на писаний закон та базуючись у цих пошуках на догму (теорію) права. Водночас потрібно враховувати, що українська правова система тяжіє до континентальної правової сім'ї, яка традиційно не визнає за судом права на законотворення, але ж не можна відкидати і вплив конвергенції, притаманної розвитку права в усьому світі нині.

Наведемо декілька прикладів застосування ідей із системи загального права:

- право, створене за результатами діяльності Європейського суду з прав людини, є прецедентним та застосовується всіма судами України як джерело права;

- Верховний Суд діє за парадигмою прецедентного права з відносним обмеженням його функцій – має право формулювати правові висновки (правову природу яких ще неодмінно потрібно з'ясувати), спираючись на певну норму права – припис законодавства. Хоча навіть такий висновок не збігається за змістом з нормою права, у зв'язку із застосуванням якої його і сформульовано, по суті такий умовивід звучує, розширює, конкретизує зміст норми права, застосовує норму за аналогією і так само визначає кри-

⁶ Фридрих фон Хайек. Право, законодательство и свобода. Современное понимание либеральных принципов справедливости и политики. Киев : Издательство «Центр учебной литературы», 2021. С. 91.

⁷ Фридрих фон Хайек. Право, законодательство и свобода. С. 230.

терії застосування норми-принципу до певних конкретних правовідносин. У постанові Верховного Суду зазначено, що правовий висновок (правова позиція) – це виклад тлумачення певної норми права (або низки норм), що здійснив Верховний Суд (Верховний Суд України) під час розгляду конкретної справи, що є обов'язковим для суду та інших суб'єктів правозастосування під час розгляду та вирішення інших справ у разі існування близьких за змістом або аналогічних обставин спору⁸. Також у своїй постанові Велика Палата Верховного Суду зазначила, що правовий висновок – це умовивід стосовно тлумачення тієї норми права, що застосував саме Верховний Суд з метою правильного та справедливого вирішення спору у справі⁹;

– суди цивільної, адміністративної, господарської юрисдикції можуть здійснити обмежену оцінку конституційності норми закону щодо несуперечності Конституції України і в разі встановлення такого застосувати припис Конституції України як норму прямої дії;

– суди всіх інстанцій відповідно до пункту 1 Перехідних положень Конституції України мають право здійснювати оцінку всіх актів законодавства, ухвалених до набуття чинності цією Конституцією, щодо несуперечності їй, тим самим фактично виконуючи функцію суду конституційної юрисдикції та, як результат, суди мають право не застосовувати такого доконституційного законодавства з наведених міркувань.

Тож якщо зважати на еволюційний підхід до права Ф. Гаєка, право це, по-перше, безперечно визнані приписи права, а по-друге, той закон, який і вченому, і судді часто знаходиться, який складається з якогось певного числа ще несформульованих правил, що послугують тій самій функції, що й безсумнівно визнаних і сформульованих положень права¹⁰.

⁸ Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 27 липня 2021 року у справі № 585/2836/16-ц (провадження № 61-187св19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98671856>.

⁹ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 27 березня 2024 року у справі № 191/4364/2 (провадження № 14-172цс23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118297143>.

¹⁰ Фридрих фон Хайек. Право, законодательство и свобода. С. 229.

З огляду на це, право є явищем, яке постійно еволюціонує (змінюється, зазнаючи прогресу або регресу), що має постійно сприяти панівному стихійному порядку.

За визначенням Європейського суду з прав людини, норми Конвенції – це живий інструмент, який потрібно тлумачити у світлі сучасних умов, тобто певні її положення в майбутньому можна буде класифікувати інакше¹¹. Це означає, що абстрактність положень Конвенції дає змогу Європейському суду з прав людини змінювати свою практику з огляду на потреби сьогодення. Тобто розвиток самого права, зміна суспільно-політичного контексту, науково-технологічний прогрес, розвиток людських стосунків тощо змушують поглянути на деякі соціальні явища інакше, не так, як уважалося прийнятним ще донедавна.

Як приклад можна навести рішення Європейського суду з прав людини щодо оцінки поведінки подружжя у шлюбі, у якому знайшло прояв торжество особистої свободи, яка ще 50 років тому була невідомою за «межами шлюбу»¹².

Тож і надалі в межах цього дослідження будемо вважати, що право як постійно змінюване явище містить сформульовані беззаперечно визнані положення права, а також певну кількість несформульованих правил, які слугують тій самій функції, що й перші. Вочевидь, співвідношення сформульованих і несформульованих правил буде відмінне для різних сфер правових відносин, проте є так само очевидним, що кожен суддя у своїй правозастосовній практиці має регулярно знаходити (відшукувати) закон у цьому суспільстві.

На підставі викладеного маємо врахувати: влада законодавця не є безмежною у формуванні обов'язкових правил поведінки, він так само повинен «знаходити закон» – справедливий абстрактний правила поведінки, втілення яких у життя

¹¹ Рішення ЄСПЛ від 28 липня 1999 року у справі «Селмуні проти Франції» (Selmouni v. France), заява 25803/94 § 101. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>.

¹² Рішення ЄСПЛ від 01 червня 2023 року, яке набуло статусу остаточного 01 вересня 2023 року у справі «Маймулахін і Марків проти України», заява № 75135/14. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_i96#Text.

може посприяти тому, щоб суспільні відносини, які він прагне регулювати, можна було б трансформувати у певний ідеальний стан – стан гармонії, неконфліктності й справедливості. Тобто нові законодавчі приписи мають сприяти тому, щоб у суспільстві було досягнуто певного стану консенсусу.

Правові норми, право загалом слугують для впорядкування практичної діяльності. Право – це закріплені, «реалізовані» правила поведінки. За умови їх дотримання можна досягти свого з високою імовірністю. Функцією норм права є справедливирішення правових проблем. Ця функція права (яку ще називають «функцією пошуку справедливості») надає важливі аргументи й не лише визначає напрям тлумачення, а й застосовується для доповнення та виправлення законів. Норми поведінки будуть лише тоді «дійсним правом», коли справді слугуватимуть орієнтиром поведінки для членів суспільства. Тобто «ефективність» права визначається не в останню чергу саме його фактичним застосуванням¹³.

Методично питання застосування права досить часто пов'язане з потребою його «добудови» або й спричинене цією потребою. Часто трапляється ситуація, за якої на певному етапі застосування правової норми з'являється кілька варіантів її тлумачення, порушується питання про її співвідношення з певними загальними принципами права або виникає потреба встановити й заповнити прогалину в правовому регулюванні. Якщо, попри всі зусилля за допомогою тлумачення правової норми, знайти справедливе рішення, яке б відповідало уявленню про справедливість або відчуттю справедливості, його не вдалося знайти, то така правова норма потребує свого виправлення. Це повинен зробити законодавець «*de lege ferenda*» (через майбутнє законодавство) або ж «*de lege lata*» (уже в чинному праві) потрібно встановити, що в законі є прогалина, яку повинен вирішити суддя¹⁴.

¹³ Циппеліус Р. Юридична методологія. Переклад, адаптація, приклади з права України і список термінів – Р. Корнута. Київ : Видавництво «Реферат», 2004. С. 10–11.

¹⁴ Циппеліус Р. Згадана праця. С. 17, 24.

Зазвичай законодавець проголошує з політичної трибуни те, що певні суспільно значущі відносини в країні не мають ідеального стану. Відповідно, такі суспільні відносини потрібно змінити в такий спосіб, щоб вони відповідали певній ідеальній моделі. Тож мета законодавця – вплинути на суспільні відносини, щоб їх змінити, трансформувати у якусь нову якість, модель, яка, на думку законодавця, є ідеальною або принаймні прийнятною.

Здійснення правосуддя є невід'ємним елементом демократичної правової держави, тому стратегічна мета законодавця полягає у створенні й запровадженні таких процедур, які б забезпечили справедливе вирішення правових спорів у сфері цивільних (приватних) відносин, і досягненню цієї мети має сприяти забезпечення ефективності правил та процедур, що регламентуватимуть діяльність суду й учасників судового процесу.

Стислий огляд літератури на тему дослідження. З моменту проголошення незалежності України були проведені глибокі дослідження великого за обсягом матеріалу щодо засад цивільного процесу, його основних проблем та перспектив розвитку. Предметами самостійних досліджень були проблеми доступності правосуддя¹⁵, теоретичні передумови оптимізації цивілістичного судочинства¹⁶, право на суд у цивільному судочинстві¹⁷, проблеми доказування в цивільному процесі¹⁸ та багато інших доктринальних і прикладних проблем. Ці роботи створили теоретичне тло для аналізу стану досліджуваного законодавства і визначення напрямів його подальшого розвитку. Складені велика за обсягом науково-практичні коментарі Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) мають прикладний харак-

¹⁵ Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах : монографія. Харків : Право, 2010. 256 с.

¹⁶ Бобрик В. І. Теоретичні передумови оптимізації цивілістичного судочинства : монографія. Київ : «МП Леся», 2014. 87 с.

¹⁷ Цувіна Т. А. Право на суд у цивільному судочинстві: монографія. Харків : Слово, 2015. 281 с.

¹⁸ Грабовська О. О. Теоретичні та практичні проблеми доказування у цивільному процесі України : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 472 с.

тер та пропонують рекомендації для його ефективного застосування ¹⁹.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концепція розвитку законодавства має охоплювати питання побудови його структури та системи. Основним має бути поділ права на публічне та приватне. Проте йдеться насамперед про вивчення права, оскільки здійснити чітку диференціацію нормативних актів за таким критерієм фактично неможливо. Наприклад, один закон може містити приписи позитивного регулювання, а також питання відповідальності, зокрема й карної. Незважаючи на те, що законодавство як таке є явищем публічно-правовим, не можна забувати, що підґрунтям такої концепції є питання визначення самого права.

Як відомо, в Україні нині панують «діалектичні» теорії права, які за спрощеним підходом містять такі визначення права, що зводяться до його розуміння як сукупності абстрактних правил. Проте навіть інституційні правові теорії розглядали право не просто як таку сукупність абстрактних правил, а і як життєздатний і практичний порядок ²⁰.

На наступному етапі правового аналізу потрібно дати відповідь на запитання про те, чи є правом «мертва» норма – норма, яка не діє. Можна навести багато таких прикладів з українського законодавства, як-от тексти преамбул окремих кодексів УРСР, які тривалий час діяли в незалежній Україні, проте ще понад 10 років після розпаду СРСР визначали завданням побудову в Україні розвиненого соціалізму ²¹. Тож у цьому аспекті можна погодитися з тим, що право є не абстракцією, а здійснюваним та ефективним нормативним порядком, «законом у дії» ²².

¹⁹ Як приклад наведемо: Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / за загальною редакцією Василюк Н. В., Гуляка Б. І., Кота О. О. Київ : ВД «Декор», 2021. 1028 с.

²⁰ Ципеліус Р. Філософія права : підручник: пер. з нім. Київ : ТанDEM, 2000. С. 21.

²¹ У Житловому кодексі України преамбула про втілення в життя ленінських ідей побудови комуністичного суспільства була скасована лише Законом від 21.04.2024 року. Стаття 1 ЦК УРСР з проголошенням мети створення матеріально-технічної бази комунізму була в його тексті до моменту втрати чинності цим Кодексом з 01.01.2004 року.

²² Ципеліус Р. Філософія права. С. 24.

Кожне дослідження перспектив розвитку законодавства має розпочинатися з виявлення недоліків його нинішнього стану: призначенню «лікування» завжди передують точна діагностика «хвороби». Тож спробуємо дослідити сферу законодавчого регулювання цивільних процесуальних відносин щодо виявлення сучасних проблем, а також запропонувати механізми їх подолання.

1. Неодмінність зміни правової ідеології як передумова прогресу

Із часу проголошення незалежності України відбулися кардинальні зміни в панівній ідеології загалом і правовій ідеології зокрема; проте є об'єктивним те, що сучасна правова доктрина в нашій країні ґрунтується переважно на радянській правовій спадщині. Тож першою проблемою, яка потребує невідкладного вирішення, є зміна правової ідеології. Потрібно усвідомити, що подальше беззастережне використання радянської правової доктрини, її надбань та постулатів надалі є неможливим.

Відповідно до категорійного апарату Н. Неновськи, саме у великих історичних межах відбувається розвиток права, його прогрес, здійснюється процес заперечення і наступності – від появи і до його відмирання ²³. Тож, визнаючи вплив фактору наступності в розвитку права, так само потрібно враховувати й протилежний за напрямом дії чинник – фактор заперечення, зокрема: заперечення певних правових явищ, конструкцій, норм і правил, приписів і заборон, сформульованих за інших історичних умов, а найголовніше – потрібно усвідомити та втілити в правове життя як факт заперечення всієї правової ідеології радянського періоду розвитку вчення про право і державу. Достатньо лише зазначити, що Україна у XX сторіччі перебувала у складі іншої країни в підкореному стані – у стані колонії тоталітарної країни; цей період не можна назвати періодом розвитку українського права. Тож логічним є заперечення наступності права після метрополії, оскільки засадою її успішного функціонування було заперечення

²³ Неновски Нено. Преимущество в праве (перевод с болгарского). М.: Юридическая литература, 1977. С. 44.

права України на самостійний розвиток та її існування як такої. За визначенням Рудольфа фон Єринга, «право – це Сатурн, який зжирає власних дітей; воно оновлюється, лише відрікаючись від свого минулого»²⁴.

За визначенням adeptів марксистсько-ленінської ідеології (зокрема, щодо доктрини існування держави), право як явище є винятково надбудовою певного матеріального базису, ним зумовлюється його зміст і призначення та змінюється разом з ним. Тож соціалістичне право створювали, розбудовували на базисі саме соціалістичної держави. Також зазначимо, що радянській теорії держави і права не була відома концепція поділу державної влади на законодавчу, виконавчу, судову, а принцип незалежності суду хоч і визнавався²⁵, проте не був засадничим принципом формування й функціонування суду як незалежної інституції та елементом стримувань і противаг у демократичній правовій державі.

З огляду на це, навіть завдання суду в соціалістичному праві і праві сучасної демократичної країни будуть розуміти дещо по-різному. Нині завдання суду та судочинства насамперед мають полягати не в захисті порушеного права особи, а в справедливому й неупередженому розв'язанні юридичних спорів (конфліктів). Суд має бути незалежним і дієвим арбітром, який повинен спори досить ефективно, справедливо та правомірно. Передумовами такого справедливого арбітрування є дійсна незалежність суддів, їх професіоналізм і неухильне «підкорення» праву та дотримання його приписів.

Також, ґрунтуючись на застарілій для сучасної України ідеології, ЦПК України регулює переважно «вертикальні відносини», зокрема між судом і учасниками процесу. Від такого регулювання потрібно відмовитися на користь «горизонтальних відносин», тобто відносин

між учасниками процесу, оскільки суддя в певному сенсі є законним посередником між ними.

Зміщення акцентів у запропонований спосіб приведе до трансформації цивільного процесуального законодавства із суто публічно-правового комплексу правових приписів та заборон на здебільшого приватно-правове явище в системі чинного права.

2. Надмірна диференціації процесуального законодавства за видами судочинства

У науковій літературі поширеною є думка про те, що комплексний підхід до оптимізації цивільного, господарського та адміністративного судочинства в Україні передбачає неодмінність їх уніфікації²⁶.

Три згадані процесуальні кодекси – ЦПК, ГПК, КАС України – у 2017 році було уніфіковано: нові редакції законодавця ґрунтувалися на спільних засадах (принципах), єдиному категорійному апараті та стали максимально близькими за текстом²⁷, що, з одного боку, позитивно вплинуло на стан законодавства і практику його застосування. З іншого – досягнута уніфікація законодавства у сфері цивільного, господарського та адміністративного судочинства призвела до надмірного обсягу продубльованого законодавчого матеріалу, що є одним з основних недоліків на нинішньому етапі розвитку чинного процесуального законодавства. Наприклад, перші 8 глав ЦПК та ГПК України містять нормативний матеріал про основні положення, склад суду та відводи, учасників судового процесу, докази і доказування, процесуальні строки, судові виклики та повідомлення, судові витрати переважно

²⁴ Игеринг Рудольф. Борьба за право. Киев : «Центр учебной литературы», 2021. С. 17.

²⁵ Формально незалежність суддів і підкорення їх винятково закону визнавалися навіть у сталінські часи: Абрамов С. Н. Гражданский процесс. ВИЮН МЮ СССР. М.: Государственное издательство юридической литературы. 1949. С. 52.

²⁶ Бобрик В. І. Уніфікація цивільного, господарського та адміністративного судочинства як загальний напрямок оптимізації судочинства в Україні // Проблеми оптимізації цивільного процесу в сучасних умовах судової реформи: Збірник наукових матеріалів круглого столу / За ред. О. Д. Крупчана, В. І. Бобрика. Київ : НДІ Приватного права і підприємництва НАПрН України, 2010. С. 9.

²⁷ Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 03 жовтня 2017 року № 2147-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#n2>.

збігається, відрізняючись лише окремими особливими (спеціальними) правилами. Майже те саме можна констатувати, якщо порівнювати згадані кодекси з КАС України.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що, незважаючи на певні особливості правового регулювання згаданих видів судочинства, не можна виправдати створення надмірного за обсягом і загалом продубльованого правового регулювання, наявного в українському законодавстві.

Інше важливе питання полягає у визначенні структури українського законодавства. Цілком погоджуючись з тим, що базою для побудови його системи є саме дихотомічний поділ права на приватне та публічне, застерігаємо, що їх взаємне проникнення є неминучим. Когнітивний дисонанс викликають ідеї щодо таких широко вживаних елементів класифікації законодавчих приписів, як відповідні галузі законодавства.

Галузевий поділ був притаманний радянській системі законодавства та цілком утілений у СРСР²⁸, яке ідеологічно спиралося на запереченні існування будь-яких приватно-правових явищ у державі²⁹. Поділ права на публічне і приватне, з одного боку, та на галузі законодавства, з іншого, вочевидь, не можна брати за основу класифікації нормативного матеріалу. Тому насамперед доцільно відмовитися від галузевого поділу законодавства, виокремлюючи в його структурі різноманітні об'єктно орієнтовані правові комплекси,

які пропоную не називати поняттям «галузь», що має переважно економічний характер. Відповідно цивільний процес є самостійним правовим комплексом, який згідно з властивим йому об'єктом забезпечує правове регулювання у сфері здійснення правосуддя у справах приватних осіб між собою, а також із державою.

З огляду на викладене, зазначимо, що такий самостійний правовий комплекс насамперед ґрунтується на правилах ЦПК, охоплює правила про особливості здійснення правосуддя в комерційних справах, а також у сфері вирішення спорів приватних осіб із суб'єктами владних повноважень. Створення спеціалізованого суду або спеціалізованої гілки судів не дає підстав уважати, що правила щодо здійснення правосуддя в такому спеціалізованому суді утворюють окремий правовий комплекс.

Поділяючи погляди науковців щодо цього³⁰, вважаємо, що саме ЦПК України є основою для визначення засад судочинства в приватних відносинах та для вирішення всіх спорів приватних осіб з державою в разі порушення їхніх прав та правомірних інтересів.

Важливо зазначити, що правила як адміністративного, так і господарського судочинства, по суті, нині є правилами цивільного процесу з певними особливостями правового регулювання таких відносин, що врешті-решт не дає підстав відокремити ці сфери правового регулювання від цивільного процесу. Ідеться лише про певною мірою особливі сфери законодавчого регулювання, а не про самостійні правові комплекси законодавства. Одночасне функціонування ЦПК України та інших процесуальних кодексів – ГПК і КАС України – є причиною подальшого масштабування законодавчого матеріалу, надмірного його дублювання, оскільки з метою регулярної актуалізації цих актів законодавець має не лише постійно вносити зміни в один нормативний акт,

²⁸ Як відомо, галузевий поділ системи радянського соціалістичного права було запропоновано на першій нараді наукових робітників права, що відбувся у 1938 році, та схвалено у 1939 році на з'їзді ВКП (б). Усе законодавство спочатку було розподілено на дев'ять галузей соціалістичного права, куди увійшло й судове право; критерії такого поділу визначили предмет правового регулювання.

²⁹ «Ми нічого «приватного» не визнаємо, для нас усе у сфері господарства є публічно-правовим, а не приватним. Ми допускаємо капіталізм тільки державний, а держава це – ми [...]. Відповідно розширити застосування державного втручання у «приватноправові» відносини; розширити право держави скасовувати «приватні» договори; застосовувати не *corpus juris romani* до «цивільних правовідносин», а нашу революційну правосвідомість» // В. І. Ленин. Полное собрание сочинений. Том 44. С. 398.

³⁰ Мічурін Є. О. Цивільний процес як основа судочинства у приватних відносинах // Проблеми оптимізації цивільного процесу в сучасних умовах судової реформи: Збірник наукових матеріалів круглого столу / За ред. О. Д. Крупчана, В. І. Бобрика. Київ : НДІ Приватного права і підприємництва НАПрН України, 2010. С. 17.

а й повторювати їх у декількох нормативних актах³¹.

З погляду *de lege ferenda*, щоб сформувати лаконічне та послідовне українське законодавство, україн важливо усвідомити, що до правил судочинства і в комерційних спорах, і в спорах осіб із суб'єктами владних повноважень, а також до вирішення цивільних позовів у кримінальному процесі потрібно застосовувати саме ЦПК України як єдиний базовий кодифікований нормативний акт. Особливості здійснення інших видів судочинства за участі приватних осіб мають бути врегульовані в спеціальних законах про функціонування таких спеціалізованих судів. Наведене стане передумовою для того, щоб законодавець дійсно зосередився на вдосконаленні єдиних правил судового процесу в некримінальних провадженнях, а не концентрував увагу та зусилля на розгляді другорядних питань.

Реалізація такої пропозиції не завадить законодавцю акцентувати увагу на формуванні власного регуляторного впливу залежно від особливостей окремих видів судочинства в спеціальних законах: чи то на прискоренні вирішення комерційних спорів (у законі про особливості вирішення спорів між комерсантами); чи на особливостях розподілу тягаря доведення (у законі про особливості функціонування адміністративних судів) тощо.

У наведеному контексті показовим і корисним є досвід Німеччини, де діє лише Цивільний процесуальний кодекс ФРН як стабільний і малозмінюваний нор-

мативний акт, незважаючи на те, що її судова система містить п'ять спеціалізованих гілок судової влади. Інші питання, не врегульовані зазначеним Кодексом, викладено переважно в спеціальних законах.

3. Наявність потреби у визнанні за ЦПК провідної ролі серед актів цивільного процесуального законодавства

Чинними формами систематизації законодавства нині є кодифікація, інкорпорація та консолідація. Щоб систематизація законодавства була результативною, вона має охоплювати всю сукупність норм, які регулюють конкретні відносини, тобто кожна правова норма повинна знайти своє місце в нормативно-правовому акті, а нормативно-правовий акт, своєю чергою, – чітко визначене місце серед інших нормативно-правових актів у певній сфері суспільних відносин. Правове регулювання має бути цілісним, докладним та зрозумілим, а законодавство потрібно систематизувати так, щоб ним було зручно користуватися, зокрема кількість актів має бути оптимізована шляхом її зменшення без надмірного збільшення обсягів.

Під час здійснення правотворчої діяльності законотворцем він повинен прагнути, щоб кожен новий нормативно-правовий акт з погляду законодавчої техніки був якісним та не створював суперечностей усередині правової системи.

Станом на нині система українського законодавства є структурованою та доволі прийнятною за ступенем деталізованості її приписів й обсягом охоплення суспільних відносин. Проте наступним етапом має бути перехід від збільшення кількості законів до підвищення їх якості, адже через численні зміни чинних кодексів та ординарних законів в Україні знижується рівень законодавчої техніки. Незважаючи на те що ЦПК консолідував майже все процесуальне законодавство, він лише формально став його єдиним актом, оскільки велика кількість нормативних приписів і заборон процесуального характеру все ще залишається розпорошеною по різних нормативно-правових актах. Тож, на наше переконання, за ЦПК України потрібно зафіксувати функцію основного стриж-

³¹ Таких випадків багато, для прикладу : Закон України від 23 травня 2024 року № 3755-IX «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України та Кодексу адміністративного судочинства України щодо вдосконалення участі у судовому засіданні в режимі відеоконференції», Закон України від 27 квітня 2021 року № 1416-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи», Закон України від 13 травня 2020 року № 590-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення механізмів регулювання банківської діяльності», Закон України від 18 червня 2020 року № 731-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо перебігу процесуальних строків під час дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)».

невого акта процесуального законодавства, який повинен визначати загальні засади відправлення як державного, так і недержавного правосуддя у країні, та водночас він не має залишатися єдиним правовим актом з регулювання відносин у сфері цивільного судочинства. Цей Кодекс має стати не декларативно, а фактично стабільним підґрунтям усього масиву процесуального законодавства, яке складатиметься, з одного боку, з майже незмінюваної основи, а з іншого – з локалізованих (вузькоспрямованих) законодавчих актів, які будуть оперативно усувати прогалини та колізії в процесуальному законодавстві. Як результат, засадничий нормативний законодавчий акт залишатиметься сталим, не змінюваним за будь-якої нагальної потреби, та буде інкорпоровувати лише перевірені часом нововведення, оскільки кодекс за своїм призначенням має визначати принципи (засади) регулювання процесуальних відносин, не претендуючи на всеохопність.

Децентралізація джерел процесуального права. Поступова консолідація приписів норм процесуального права, які централізовано створює держава, має врівноважуватися протилежною тенденцією – децентралізацією джерел процесуального права, спрямованих на саморегулювання цивільних процесуальних відносин. Це зумовлено тим, що судова влада стане по-справжньому незалежною лише тоді, коли саме органи судової влади будуть допущені до врегулювання певних правових питань за допомогою актів, що самі й видаватимуть. Така децентралізація потрібна насамперед для заповнення певних прогалин та конструювання процедурних регламентів у тих випадках, коли потрібно забезпечити ефективне функціонування великих суддівських колективів. До того ж за національним законодавством суддівське самоврядування є однією з гарантій забезпечення незалежності суддів³².

Децентралізація джерел процесуального права є логічною, послідовною та відповідає меті її здійснення згідно

з європейськими традиціями і стандартами. Надалі такі тенденції мають посилюватися в міру зростання рівня незалежності судової влади. Отже, для того щоб суд став дійсно самостійним і незалежним, потрібно відкрити шляхи до створення певних «м'яких» норм суддівською професійною спільнотою та органами суддівського самоврядування.

Про роль і повноваження Верховного Суду у відправленні цивільного судочинства. Особливою проблемою і водночас завданням цивільного процесуального законодавства є забезпечення сталості та єдності судової практики. Вирішальна роль у її вирішенні належить саме Верховному Судові (частина 1 статті 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). У контексті належного формування судової практики потрібно розрізняти три складники: 1) однакове та уніфіковане застосування закону, досягнення єдності судової практики; 2) забезпечення розвитку права, зокрема судової практики, здатності адекватно відповідати на зміни в очікуваннях суспільства; 3) дотримання принципу суддівської незалежності.

У Висновку № 20 (2017) КРЕС про роль судів у забезпеченні єдності застосування закону зазначено, що найбільш потужним інструментом досягнення єдності судової практики є судовий прецедент³³.

Українську правову систему, з одного боку, може бути віднесено до континентальної правової сім'ї, незважаючи на вплив з боку системи загального права, з іншого – Верховний Суд діє фактично в парадигмі прецедентного права, оскільки правові висновки мають для судів обов'язковий характер під час застосування тих самих норм права. Для порівняння, якщо в німецькому праві висновок суду касаційної інстанції є обов'язковим винятково в тій самій справі (якщо суд касаційної інстанції направляє її на новий розгляд до суду першої або апеляційної інстанції) та не поширюється на інші подібні справи, у яких суди вирішували таку саму пра-

³² Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 року № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

³³ Висновок КРЕС від 10 листопада 2017 року № 20 (2017) про роль судів у забезпеченні єдності застосування закону. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/opinion_20_ua.pdf.

вову проблему, то в українському праві щодо таких відносин застосовують алгоритм використання прецеденту.

Водночас зазначений прецедент в українському праві (який за назвою визначено як «правовий висновок щодо застосування норми права у подібних відносинах») має похідний від норми писаного права характер, юридична доля правового висновку Верховного Суду пов'язана з долею тієї норми права, щодо застосування якої його сформульовано; втрата чинності нормою права приводить до автоматичної втрати актуальності й відповідного правового висновку, сформульованого щодо її застосування.

4. Проблеми чинного законодавчого регулювання цивільних процесуальних відносин

Під час проведення цього дослідження та в результаті правозастосовної діяльності виявлено низку проблем, які потребують невідкладного вирішення, зокрема:

а) надмірна кількість змін, унесених на цей час у чинний ЦПК України, показує, що цей нормативний акт не є достатньо стабільним і досконалим. Процес внесення численних змін до нього зазвичай не має системного і послідовного характеру, що спричинило появу в тексті Кодексу безлічі колізій і суперечностей. Тому суди й учасники судових процесів змушені вдаватися до додаткового тлумачення змісту ЦПК.

Щодо цього Р. Циппеліус писав, що системи кодифікованого права містять компоненти суддівського права, принаймні під час здійснення суддями добудови права. Ця добудова розвиває та уточнює правову норму щодо тих її складників, до яких тлумачний, герменевтичний інструментарій пропонує кілька варіантів розуміння, або тих, які через прогалини в регулюванні потребують доповнення чи уточнення³⁴. На наше переконання, надмірна кількість суперечностей у застосуванні тієї чи іншої норми права та її неоднозначне тлумачення в практиці судів викликають потребу в уточненні самої правової норми, її зміні або вза-

галі скасуванні за неможливості усунути розбіжності;

б) іншою проблемою, яка потребує вирішення, є значна кількість бланкетних норм у тексті процесуального кодексу: досить часто в ньому законодавець застосовує такі конструкції: «крім випадків, встановлених законом», «у випадках, встановлених законом» тощо. Уважаємо, що подібні неконкретні конструкції мають бути замінені на зрозуміліші й змістовніші, зокрема бути чітко зазначено, які саме правила, про що саме та до регулювання яких саме відносин ці посилання мають бути застосовані;

в) у текстах законодавчих актів також потрібно відмовитися від норм-визначень, оскільки закон не може бути «посібником з права»;

г) правова сфера має розвиватися в напрямі гуманізації, що передбачає повагу до людської гідності. Використовувані в процесуальному законодавстві категорії, як-от «малозначна справа» та «справа незначної складності», викликають справедливе емоційне та правове несприйняття в учасників судових проваджень, оскільки очевидно, що будь-яка справа в суді для її сторони є досить значущою і важливою;

д) потребує чіткого врегулювання питання заборони сутяжництва. Межа між правом і зловживанням ним має бути чітко окреслена;

е) упровадження професійного представництва адвокатом як фізичних, так і юридичних осіб, тобто відмова від самопредставництва останніх, приведе до оптимізації цивільного процесу, підвищення професійного рівня в судовій практиці;

є) доцільно перенести обов'язок щодо повідомлення учасників справи із суду, який має бути лише незалежним арбітром, на ініціатора судового розгляду (позивача, заявника, скаржника). До того ж це має економічну доцільність, оскільки державні видатки буде скорочено;

ж) кількість справ, що допускаються до апеляційного та касаційного перегляду, має бути зменшено, тобто потрібно посилити «процесуальні фільтри». На тлі зростання кількості судових спорів жоден суд касаційної інстанції не зможе пере-

³⁴ Циппеліус Р. Юридична методологія. Переклад, адаптація, приклади з права України і список термінів – Р. Корнута. Київ : Видавництво «Реферат», 2004. С. 10–11.

глянути всі судові рішення судів апеляційної інстанції, а тому Верховний Суд має зосередитися на формуванні судової практики та вирішенні найбільш значущих судових спорів;

з) однією з надзвичайно важливих функцій Великої Палати Верховного Суду є вирішення між різними судами так званих юрисдикційних спорів, водночас розв'язання цих спорів не може бути обтяжене також вирішенням спору по суті пред'явлених позовних вимог;

і) потрібно посилити децентралізоване правове регулювання, з метою створення певних «м'яких» норм суддівською професійною спільнотою та органами суддівського самоврядування.

Вирішення всіх наведених процесуальних проблем не має порушити засадничого принципу незалежності судової влади, вплинути на авторитет кожного судді, зашкодити суду в справедливому вирішенні спору.

На переконання одного з авторів Конституції США А. Гамільтона, судова влада не розпоряджається ні мечем, ні скарбницею. Вона не впливає ні на силу, ні на багатство суспільства й не може ухвалювати жодних дієвих рішень. Правильно буде сказати, що вона не має ані СИЛИ, ані ВОЛІ, а має лише розсудливість ³⁵.

³⁵ Федераліст: коментар до Конституції Сполучених Штатів / А. Гамільтон, Д. Медісон, Д. Джей: пер. з англ. Київ : Сфера, 2002. С. 392. І далі: «Ії [судової влади] зазіхання на повноваження будь-якої з двох інших гілок ніколи не матимуть успіху,

Відповідно й ідеальне законодавче регулювання діяльності суду має забезпечувати збереження найголовнішої риси судової влади – розсудливість в усіх сферах власної діяльності.

Загальні висновки. Характеризуючи нинішній стан чинного процесуального законодавства, можна визначити такі його недоліки, як мінливість; непрогнозованість – брак єдиної загальної концепції розвитку національного законодавства; стан «перевиробництва» права: нормативних актів багато, але вони не позбавлені суперечностей і прогалин; неоднаково повне врегулювання правовими нормами різних суспільних відносин.

Ураховуючи нинішню ситуацію в країні, не потрібно ставити надмірну мету – повне об'єднання всіх процесуальних норм в одному Кодексі. Законотворець під час ведення ним правотворчої діяльності насамперед повинен прагнути, щоб кожен новий нормативно-правовий акт був, по-перше, якісним, по-друге, не викликав суперечностей у правовій системі. Тобто правові норми мають взаємно узгоджуватися, а не суперечити одна одній, тому на перше місце потрібно поставити стабільність і фундаментальність викладених у ЦПК України норм.

тимчасом як для захисту їхніх зазіхань їй потрібна вся можлива обережність. Не менш очевидно й те, що попри можливість окремих випадків утиску з боку судів вони ніколи не становитимуть загрози для загальної свободи народу».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абрамов С. Н. Гражданский процесс. М.: Государственное издательство юридической литературы, 1949. 203 с.
2. Берлін Ісая. Чотири есе про свободу / Переклад з англійської О. Коваленка. Київ : Основи, 1994. 272 с.
3. Бобрик В. І. Теоретичні передумови оптимізації цивілістичного судочинства : монографія. Київ : «МП Леся», 2014. 87 с.
4. Бобрик В. І. Уніфікація цивільного, господарського та адміністративного судочинства як загальний напрям оптимізації судочинства в Україні. Проблеми оптимізації цивільного процесу в сучасних умовах судової реформи: Збірник наукових матеріалів круглого столу / За ред. О. Д. Крупчана, В. І. Бобрика. Київ : НДІ Приватного права і підприємництва НАПрН України, 2010. 143 с.
5. Висновок Консультативної ради європейських суддів від 10 листопада 2017 року № 20 (2017) про роль судів у забезпеченні єдності застосування закону. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/opinion_20_ua.pdf.
6. Грабовська О. О. Теоретичні та практичні проблеми доказування у цивільному процесі України : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 472 с.

7. Игеринг Рудольф. Борьба за право. Киев : «Центр учебной литературы», 2021. 104 с.
8. Про правотворчу діяльність 3: акон України від 24.08.2023 року № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>.
9. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 року № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.
10. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 03.10.2017 року № 2147-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#n2>.
11. Мічурін Є. О. Цивільний процес як основа судочинства у приватних відносинах. Проблеми оптимізації цивільного процесу в сучасних умовах судової реформи: Збірник наукових матеріалів круглого столу / За ред. О. Д. Крупчана, В. І. Бобрика. Київ : НДІ Приватного права і підприємництва НАПрН України, 2010. 143 с.
12. Неновски Нено. Преемственность в праве (перевод с болгарского). М. : Юридическая литература, 1977. 168 с.
13. Петрушенко В. Тлумачний словник основних філософських термінів. Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2009. 264 с.
14. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 27 березня 2024 року у справі № 191/4364/2 (провадження № 14-172цс23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118297143>.
15. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 27 липня 2021 року у справі № 585/2836/16-ц (провадження № 61-187св19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98671856>.
16. Рішення ЄСПЛ від 01 червня 2023 року, яке набуло статусу остаточного 01 вересня 2023 року у справі «Маймулахін і Марків проти України», заява № 75135/14. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_i96#Text.
17. Рішення ЄСПЛ від 28 липня 1999 року у справі «Селмуні проти Франції» (Selmouni v. France), заява 25803/94 § 101. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22languageisocode%22:\[%22ENG%22\],%22appno%22:\[%2225803/94%22\],%22documentcollectionid2%22:\[%22GRANDCHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-58287%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22languageisocode%22:[%22ENG%22],%22appno%22:[%2225803/94%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-58287%22]})
18. Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах : монографія. Харків : Право, 2010. 256 с.
19. Сачко А. Р. Місце та значення актів-концепцій в механізмі правотворчості. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2024/1/16.pdf>.
20. Федераліст: коментар до Конституції Сполучених Штатів / А. Гамільтон, Д. Медісон, Д. Джей: пер. з англійської. Київ : Сфера, 2002. 542 с.
21. Фридрих фон Хайек. Право, законодательство и свобода. Современное понимание либеральных принципов справедливости и политики. Киев : Издательство «Центр учебной литературы», 2021. 644 с.
22. Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / За загальною редакцією Василюк Н. В., Гулька Б. І., Кота О. О. Київ : ВД «Декор», 2021. 1028 с.
23. Циппеліус Р. *Філософія права* : Підручник: пер. з нім. Київ : Тандем, 2000. 300 с.
24. Циппеліус Р. Юридична методологія. Переклад, адаптація, приклади з права України і список термінів – Р. Корнута. Київ : Видавництво «Реферат», 2004. 176 с.
25. Цувіна Т. А. Право на суд у цивільному судочинстві: монографія/ Т. А. Цувіна. Харків : Слово, 2015. 281 с.
26. Юридична енциклопедія: В 6-ти т. / Голова ред.кол. Ю. С. Шемшученко. Київ : Укр. енцикл., 2001. Т. 3. С. 339–340.

Стаття надійшла в редакцію: 08.08.2025

Стаття прийнята: 21.08.2025

Опубліковано: 27.10.2025

